

Tekstbegreber og læserpositioner i de læserorienterede litteraturteorier

Kandidatuddannelsen i didaktik mshp dansk
Tekst og genre 1
15 siders opgave og mundtlig eksamen

Rasmus Fink Lorentzen
Studienummer: RL1369445
Vejleder: Bente Meyer
Vinter 2004

Indholdsfortegnelse

Indledning	3
Læserens nye rolle i litteraturen	4
Mange vinkler på læseren	5
Tekstens appelstruktur	7
Den litterære genre	8
De tomme pladsers rolle	8
Den dannede læser	10
Tekstbegrebet og læseren hos Iser	10
Hvordan genkender vi en tekst?	12
Det konstruerede digt	12
Fortolkningens konventioner	13
Fortolkningsfællesskabet	14
Tekstbegrebet og læseren hos Fish	15
Konklusion	16
Litteraturliste	18

Indledning

Emnet for denne opgave er de læserorienterede litteraturteorier. Disse teorier er dels optaget af samspillet mellem tekst og læser og interaktionerne herimellem, dels af læseren alene, forstået således at det ikke er teksten, der er interessant, men læseren og dennes aktivitet som fortolker.

Det er altså ikke hos alle de læserorienterede teoretikere at teksten vægtes som central. Dette forhold adskiller sig i høj grad fra en traditionel opfattelse af litteratur, der altid har forudsat teksten som et grundliggende element. Af denne grund er de læserorienterede teorier spændende, og det betyder, at det bliver interessant at forsøge at afdække de opfattelser af begrebet tekst, der ligger implicit i teorierne. Ligeledes er det omdrejningspunkt, som indgår i samtlige læserorienterede teorier, nemlig inddragelsen af læseren som aktiv medskaber af en teksts betydning vigtigt. Det er det, både fordi det gør op med den nykritiske læsemåde, der på dansk grund har været dominerende i en årrække, og fordi teorierne allerede har opnået indflydelse indenfor litteraturpædagogikken i danskfaget i skolen.

Indenfor dette felt har forskerne Wolfgang Isters og Stanley Fishs teorier fået stor opmærksomhed. De har hver sin tilgang til tekstlæsningen, og deres opfattelser af læserens rolle er vidt forskellige.

Tilsammen udgør disse teorier flere mulige ståsteder for arbejdet med tekster, og for det videre litteraturpædagogiske arbejde i skolen i dag er det af stor vigtighed, at læreren er bevidst om sin og sine elevers tilgang til tekstfortolkningen. Formålet med denne opgave er derfor at undersøge de ovennævnte to teoretikere, som jeg opfatter som repræsentative for en stor del af teorifeltet, for herigennem at afdække og sammenligne de forskellige tekstbegreber, der er grundlaget for deres teorier. Derudover vil jeg forholde mig til og ligeledes sammenligne de positioner, der som følge heraf bliver læseren til del i fortolkningsprocessen.

Denne opgaves problemformulering bliver da følgende spørgsmål:

Hvilket tekstbegreb ligger til grund for henholdsvis Wolfgang Isters teori om tekstens tomme pladser og Stanley Fishs teori om det fortolkende fællesskab, og hvilken rolle tildeles læseren som konsekvens af disse tekstbegreber?

Min metode til afklaring af problemformuleringen bliver på ovenstående baggrund at tage afsæt i to forskellige tekster, der redegør for hver sin teoretiske tilgang, og undersøge

og diskutere disse. Det drejer sig om *Tekstens appelstruktur* (førsteudgave 1970) af Wolfgang Iser og *How to Recognize a Poem When You See One* fra bogen *Is There a Text in This Class. The Authority of Interpretive Communities* (1980) af Stanley Fish.

Når netop disse to tekster er valgt ud, er det fordi de repræsenterer den kontinentale (Iser) overfor den angelsaksiske (Fish) teoridannelse på området og beskriver polerne i læserorienteret teori. De deler grundlæggende en opfattelse af læseren som aktiv medskabende i læseprocessen, men er vidt forskellige i deres tekstsyn. Hvor Iser i sidste ende normativt lægger vægt på et implicit emanciperende oplysningsideal, er Fish langt mere radikal, idet man med ham kan spørge, om teksten overhovedet eksisterer længere. Opgavens gennemgang af teksterne vil søge at afklare og diskutere disse holdninger.

Det sker ved i kort form at redegøre for feltet af læserorienterede teorier, dernæst ved at fremdrage og diskutere de hovedpunkter, jeg finder afgørende i teksterne hos henholdsvis Iser og Fish, og ved endelig at samle hovedpunkterne i konklusionen.

Jeg anvender i det følgende betegnelsen de læserorienterede teorier om både receptionsæstetik, - forskning, - teori og reader-response¹.

Læserens nye rolle i litteraturen

Da det er denne opgaves hensigt at diskutere de positioner som henholdsvis Iser og Fish indtager, er det på sin plads først at give et kort signalement af de litterære teorier, der går under navnene receptionsæstetik og reader-responseteori. De vokser således ud af forskellige traditioner, henholdsvis en tysk hermeneutisk tradition og en amerikansk pragmatisk retning, og som vi skal se senere, er disse forskelle ikke uden betydning for synet på læsningen.

Gennem de sidste 100 års teoretiske overvejelser over litteratur er der sket en udvikling som i al enkelthed kan beskrives som et skift i fokuseringen på henholdsvis forfatter, tekst og læser. Dette fokus sås med bl.a. biografismen i starten af det 20. århundrede som en interesse for tekstens forfatter og dennes biografi og psykologi. Ved at fremdrage oplysninger af denne karakter mente man sig i stand til at begrunde, forklare og i sidste ende forstå motiverne til tekstens tilblivelse.

¹ Begreberne bruges i dag både bredt og specifikt, hvilket kan virke forvirrende, men i deres udgangspunkt forholder receptionsæstetik, - forskning og – teori sig til *modtagelsen* af teksten, dvs. hvordan teksten konkretiseres hos modtageren (jf. det latinske *receptio* = til), mens reader-response forholder sig til læserens individuelle *respons* på teksten.

Dette paradigme gjorde nykritikken op med, og fokus flyttede sig til at stille skarpt på teksten selv, da man med nykritikken begyndte at interessere sig for teksten, som bærer af en immanent mening, som det afgørende.

For nykritikken, der opstod i universitære amerikanske kredse i 1920'erne, var det vigtigste, at et værk kunne erkendes og studeres som en afsluttet enhed². Forfatterens personlige forhold og meninger tillagdes ikke længere nogen betydning, da de i værket var blevet objektiveret og herved havde opnået en status af almengyldighed. Det var altså i værkets helhed og ikke andre steder, man skulle finde betydningen. Nykritikkens tanke om det autonome værk fik som metodisk tilgang stor betydning, og et af dens væsentligste bidrag er dens vægtning af tekstanalysen og nærlæsningen som et mål i sig selv.

I USA opstår reader-response som et modsvar på nykritikken, og i slutningen af 1960'erne etableres receptionsæstetikken i Tyskland omkring Konstanz-skolen, dels med Hans Robert Jauss' tiltrædelsesforelæsning i 1967 og dels med Wolfgang Isters samme i 1970. Det hidtidige paradigme ændres, og fokus flytter sig til at interessere sig for forholdet mellem læseren og teksten. Selvom det er nok så radikal en ændring i forhold til nykritikkens autonomiteori, må det vel siges, at det kun er naturligt, at der (endelig) lægges vægt på læserens rolle i læsningen. Der kan trods alt ikke eksistere tekster, hvis ikke der også er nogen, der læser dem.

Teorierne om læserens rolle opnår i Danmark indflydelse på især fagdidaktikken i løbet af 1990'erne og inspirerer en litteraturpædagogik med læseren som aktiv meddigtende³.

Centralt i både den kontinentale og angelsaksiske tradition er, at læseren opfattes som medskaber af tekstens mening. En tekst er ikke et værk, som til enhver tid rummer en immanent mening, der manifesterer sig, bare man tager bogen ned af reolen og begynder at læse den på en bestemt måde. En tekst skal derimod realiseres, og dette sker i et gensidigt samspil mellem tekst og læser.

Mange vinkler på læseren

Der er dog stor forskel på, hvor opmærksomheden befinder sig. Mens receptionsæstetikken lægger vægten på interaktionen mellem tekst og læser, interesserer reader-responseteorierne sig alene for læseren og dennes subjektive fortolkninger. Denne skelnen skal uddybes her.

² *Den ny kritik*, s.92 ff. om autonomiteorien.

³ Bo Steffensen, Lars Handesteen og Vibeke Hetmar har fx forsket indenfor dette område.

I receptionsforskningen er opmærksomheden, som navnet antyder, samlet om den mening, der opstår i spændingsfeltet mellem modtageren (læseren) og teksten.

Som allerede nævnt vokser receptionsæstetikken frem ved Konstanz-skolen i Tyskland i 1967, og dens vigtigste teoretikere er Wolfgang Iser og Hans Robert Jauss. Disse forskeres afsæt er bl.a. den tyske fænomenologi, der går tilbage til Husserl, og særligt Hans Georg Gadamer's hermeneutiske hovedværk *Sandhed og Metode* fra 1960. Heri redegør Gadamer for sit begreb *fordom*, som så at sige er den for-fortolkning, vi møder verden med: I mødet med det fremmede justeres og ændres vores forforståelse, efterhånden som vi bliver i stand til at inkorporere det nye, og denne ændring taler Gadamer om som en *horisont-sammensmeltning*. Dette er forståelse: at noget nyt og uventet opfattes som forklaret, og vi kan sige, "sådan er det".⁴

Allerede Gadamer har altså fat i, at subjektet selv spiller en aktiv rolle i forståelsen, og således står receptionsæstetikens ide om læseren som aktiv medskaber i tekstlæsningen på skuldrene af denne teori.

Den italienske semiotiker Umberto Eco har ligeledes arbejdet med interaktionen mellem tekst og læser siden udgivelsen af *Det åbne kunstværk* (1962). Også hos ham er teksten en afgørende faktor for læserens fortolkning.⁵

En anden del af de læserorienterede teorier har under navnet reader-response koncentreret sig om læseren alene og dennes subjektive oplevelser i forbindelse med læsningen. Reader-response går tilbage til I.A. Richards, der allerede i 1920'erne diskuterede den kendsgerning, at læsere tolker den samme tekst forskelligt⁶.

Som eksempler på forskellige vinkler kan nævnes Jonathan Culler, der med et strukturalistisk udgangspunkt lægger vægt på tegnsystemet og den litterære diskurs, vi som læsere har overtaget fra de institutioner, der har lært os at læse, og som indvirker på fortolkningen.⁷

Den amerikanske forsker Norman Holland arbejder med det udgangspunkt, at hver enkelt læser danner sin personlige fortolkning. Fortolkningen er ikke styret af teksten, men

⁴ S. ix i Arne Jørgensens indledning til *Sandhed og Metode*, dansk udgave 2004.

⁵ I *The Limits of Interpretation* fra 1990 skriver han om tekstens forrang overfor læseren: "any interpretation given of a certain portion of a text can be accepted if it is confirmed, and must be rejected if it is challenged, by another portion of the same text. In this sense the internal textual coherence controls the otherwise uncontrollable drift of the reader." (s. 149)

⁶ Richards, I.A. *Practical Criticism: A Study of Literary Judgement*, 1929.

⁷ Jonathan Culler *Literary Competence*, 1975, i Tompkins: *Reader-Response Criticism*.

afstedkommes af læserens egne projektioner, der tager udgangspunkt i dennes identitet.⁸ Hvad der fører læseren frem til en mening i teksten forklares ud fra hans personlige og psykologiske afsæt. Også Bruno Bettelheims analyser af de terapeutiske funktioner i folkeeventyr er et eksempel på en sådan psykologisk tilgang.⁹

Tilgangene her medfører i sidste ende et uendeligt antal subjektive læsninger, hvorfor det blive omsonst at tale om en tekst som meningsfuld for andre end den enkelte aktuelle læser. Men der er indenfor reader-responseteori også forskere, der tillægger læseren og det *fællesskab*, han tilhører, en afgørende betydning. En sådan holdning finder man hos amerikaneren Stanley Fish. Denne undgår set fra et teoretisk perspektiv de rent subjektive fortolkninger, da han mener, at det er det fællesskab, man befinder sig i, og de konventioner som her er fremherskende, som skaber meningen i teksten. Således kan man opnå konsensus om en fortolkning, en slags objektiv læsning, selvom man i reader-response hovedsageligt iagttager læserne frem for tekst/læserforholdet.

Ovenstående beskriver en bred vifte af positioner indenfor de læserorienterede teorier. Om teoriens genstand er læseren eller tekst/læserinteraktionen er det mest markante skisma, men billedet er ikke sort/hvidt, og det ligger ud over denne opgaves rammer at uddybe det her.

Tekstens appelstruktur

Hvad sker der, når vi læser en tekst, og hvor kommer meningen fra? Det er disse spørgsmål Iser søger at besvare i "*Tekstens appelstruktur*". For Iser er læseprocessen ikke en tilegnelse af et givent budskab eller en hensigt, der eksisterer på forhånd, for processen er en interaktion mellem tekst og læser. En tekst er nemlig ikke bærer af en immanent mening. Hvis dette var tilfældet, ville teksten blot være en illustration af en mening, som befandt sig andetsteds, uden for teksten. Og skulle man i øvrigt så blot kassere teksten som et tomt hylster efter endt brug, dvs. når meningen havde manifesteret sig hos læseren?

Som hovedargument for den betragtning at teksten realiseres af læseren, anfører Iser det faktum, at tekster oftest opleves anderledes, når vi genlæser dem efter års pause. Rationalet sandsynliggør, at betydningen som produkt først dannes i selve læseakten, og at et værk først 'er', når det bliver læst.

⁸ Eksempler på sådanne individuelle fortolkninger findes bl.a. i *5 Readers Reading*, 1975.

⁹ I *The Uses of Enchantment: the Meaning and Importance of Fairy Tales*, 1976.

Den litterære genre

Iser indsnævrer sit teoriområde til at omhandle fiktionslitteratur, og idet han gør dette, er han nødt til at definere den litterære tekst som genre.

En litterær tekst konstituerer sit objekt, dvs. den fremstiller en verden som alternativ til vores reale virkelighed. Selvom tekstens verden således ikke eksisterer som fænomen i den reale virkelighed, bruger den dog billeder, som læseren genkender fra sin egen virkelighed, til at skabe dette alternativ. Den litterære tekst er altså kendetegnet ved at være fiktiv. Men den skabelse, der er tale om, er sammenstillingen af elementer fra læserens kendte virkelighed, det særlige består i, at 'virkeligheden' i den litterære tekst fremstår på en anderledes måde, idet sammensætningen af elementerne er ny. Litteraturen skaber således ikke reale objekter, men derimod reaktioner hos læseren på dens fiktive virkelighed. Og denne fiktive virkelighed opstår i det øjeblik "læseren realiserer de reaktioner teksten tilbyder".¹⁰

Hermed kan den litterære tekst afgrænses ud fra følgende definition: Den litterære tekst frembringer ikke reale objekter, som kan efterprøves i virkeligheden, men er fiktiv, og samtidig adskiller den sig fra læserens egne erfaringer ved at åbne for en verden bestående af kendte elementer i en ny og anderledes fremtrædelsesform.

Udfordringen for læseren bliver, at være rede til at korrigere sine hidtidige erfaringer og indstillinger i mødet med tekstens alternative verden. Vi kan altså udlede, at en tekst der ikke stiller lige præcis dette krav til sin læser, ikke kan kaldes en litterær tekst ifølge Iser.

De tomme pladsers rolle

Det er tekstens tomme pladser, *ubestemthedsstederne*, der giver læseren mulighed for at spille en aktiv rolle i konkretiseringen af tekstens mening. Den litterære teksts objekt fremstilles vha. en mængde billeder i teksten, og alligevel kan objektet ikke bestemmes udtømmende (for hvis det kunne, ville vi have at gøre med en anden genre fx trivallitteratur), idet der i sammenstødet mellem de forskellige billeder opstår tomme pladser. Stillet over for dette er læseren tvunget til at udfylde pladserne med et meningsfuldt indhold, at tænke med så at sige, og i denne aktivitet

¹⁰ *Værk og læser*, s. 107

”... udnytter han det spillerum, der er givet for tekstfortolkningen, og etablerer selv de ikke formulerede relationer mellem de enkelte billeder.”¹¹

Nu kunne man hurtigt forledes til at tro, at dette forhold åbner for en ukontrolleret vilkårlighed i tekstfortolkningen, men det er netop ikke tilfældet for Iser. Som nævnt skal læseren erstatte de tomme pladser med et meningsfuldt indhold, og et sådan er kun meningsfuldt, hvis det knytter an til tekstens intention. Når Iser taler om at skabe *relationer* mellem billederne, må man forstå det sådan, at kun et indhold som er i stand til at etablere en *relevant* forbindelse, der er i tråd med resten af tekstens billeder, kan medvirke til at realisere tekstens intention.

Denne pointe er af stor væsentlighed i forhold til Isers tekstbegreb, og det er, som vi skal se, bl.a. her han divergerer fra Stanley Fishs opfattelse.

Det ses altså, at den løbende fortolkning hos læseren ikke er ukontrolleret, men hele tiden afstemmes i forhold til de øvrige oplysninger, teksten giver sin læser.

Fortolkningen er dog ikke determineret, men subjektiv og dynamisk: Subjektiv fordi læseren i dialog med teksten fremkommer med sine egne vurderinger og til stadighed måler tekstens univers ud fra sin egen erfaringsverden. Sammenstødet mellem egne erfaringer og tekstens tomme pladser kan karakteriseres som en større eller mindre udfordring, som skal overvindes af læseren, hvorved han bibringes nye erfaringer og erkendelser.

Fortolkningsprocessen er desuden dynamisk, fordi den aldrig kan afsluttes. Læseren vil ved en ny gennemlæsning af den samme tekst opleve, at teksten siger ham noget nyt, dels på grund af den viden han nu besidder fra første læsning, og som sætter ham i stand til at se nye muligheder for kombinationer af tekstelementer, dels fordi han vil være i en anden sindsstemning.

Den litterære tekst vil aldrig eksplicit afsløre et givent budskab, ja, det er overhovedet en forudsætning for læserens interesse i teksten, at den ikke gør det, og derfor gælder det for tekstens grad af ubestemthed at ”Det formulerede må ikke udtømme tekstens intention”¹². Derfor er fortolkningen dynamisk og uafsluttet: den vil for hver læsning og af hver enkelt læser lade nye nuancer og dimensioner opstå. Det er en bestandig hermeneutisk proces.

¹¹ *Værk og læser*, s. 111.

¹² *Ibid.*, s. 118.

Det kan følgelig konkluderes, at der bag Iser's analyse af læserens interaktion med teksten ligger en opfattelse af teksten som en struktur, et selvstændigt objekt, der nok lader læserens indbildningskraft have indflydelse på konkretiseringen af meningen i kraft af de tomme pladser, men som også er et givet objekt, der danner en styrende ramme for fortolkningen. Spørgsmålet er, hvordan læsningen uden fastholdelsen af en sådan struktur ville udvikle sig?

Den dannede læser

Iser's tekstbegreb er præget af en modernistisk æstetik – han redegør for, hvordan det 20. århundredes store modernistiske forfattere som Joyce og Beckett skaber en litteratur med et maksimalt indhold af tomme pladser, der kaster sine læsere ud i større og mere ukontrollable kriser end hidtil. De modernistiske værker lever i særlig grad op til Iser's definition af genren litterær tekst.

Trods disse forhold er det karakteristisk at læseren hos Iser sjældent fravælger værket dvs. smækker bogen i og giver op, men tilsyneladende altid overvinder forståelseskrisen, etablerer en ny forståelse og bliver klogere. Det hedder udtrykkeligt om krisen i de litterære tekster at

”Først gennem krisen i vor forståelses- og iagttagelsesramme opnår de deres virkning, at åbne for den indsigt, at vi ikke kan gøre brug af vor frihed, så længe vi spærrer os inde i vor private forestillingsverden.”¹³

Det moderne litterære værk tjener altså det formål at bibringe læseren en særlig erkendelse, nemlig at det handler om at gøre sig fri og tage del i et fællesskab i stedet for at blive i sin egen private verden. Teksterne har i sidste ende en dannelsesfunktion og et ideal om en emanciperet læser, der deltager i fællesskabet.

Tekstbegrebet og læseren hos Iser

Vi har nu fremdraget en række forhold i Iser's receptionsæstetiske tilgang og kan opsummere følgende:

Det centrale og helt afgørende i Iser's teori er inddragelsen af læseren som medskaber af tekstens mening. I sin redegørelse for dette forhold fremgår det, hvilken styrke der ligger

¹³ *Værk og læser*, s. 126.

i receptionsæstetikken i forhold til nykritikkens metodiske tilgang, der med sin insisteren på tekstens autonomi og statiske mening fremstår som begrænsende for fortolkningen. Iserers teori tilbyder os derimod en mulighed for at anskue, hvad der rent faktisk sker, når vi læser tekster.

Desuden ser vi, hvorledes teksten fastholdes som en objektiv struktur, der danner ramme om læserens fortolkning. Hos Iser er der altid en tekst at vende tilbage til.

Man må derudover holde sig for øje, at Iserers tilgang er præget af en modernistisk æstetik, der defineres i genrebetegnelsen *den litterære tekst*, der som vi så, udelukker de tekster, som ikke stiller samme krav til læserens omstillingsparathed.

Samtidig er det også tydeligt, at Iser tillægger teksten stor betydning som et dannende element i individets frigørelsesproces og socialisering til et fællesskab. Og ser vi dette i sammenhæng med den type læser, Iser forestiller sig, fremstår der et dannelsesideal, som forudsætter en læser, der besidder kompetencen til at overvinde kriserne under læsningen og konstant indoptage nye erfaringer og erkendelser i en dynamisk hermeneutisk proces.

Når det er sagt, må vi ydermere være bevidste om, at Iser stort set ikke taler om empiriske læsere i sin teori, men er overvejende teoretisk funderet. I stedet taler Iser om den implicite læser, hvilket er interessant, for hvad nu hvis den empiriske læser afviser det fremmedgørende element i den modernistiske litteratur, som Iser lægger så stor vægt på?

Iserers læser er derimod en ideallæser; en forestilling om en læser, som altid er drevet af en indre trang til at søge og finde en helhedsforståelse. Det ses særligt, hvor Iser taler om, at vi som læsere er underlagt et

”ordningsbehov, vi under læsningen ustandselig ønsker at realisere”¹⁴ og endvidere:
”Åbenbart venter vi af litteraturen en verden, der er rensset for modsigelser.”¹⁵

Iser er her på linie med gestaltpsykologien, der netop har haft stor indflydelse i Tyskland. Den opfatter mennesket som et meningssøgende væsen, der ikke stiller sig tilfreds med at registrere sin omverden, men bestandig vil være tilbøjelig til at søge en helhed, også selvom den ikke altid er til stede.¹⁶

Spørgsmålet er, om Iser her giver et ontologisk svar på læserens meningssøgende interaktion med teksten. Hvis det forholder sig således, bliver den frigørelsesproces vi

¹⁴ *Værk og læser*, s. 124.

¹⁵ *Ibid.* s. 125

¹⁶ Afsnittet støtter sig til Bo Steffensens kapitel om receptionsæstetik i *Litteraturens tilgange*, særligt s. 312 og 313.

tidligere så Iser fremhæve ikke længere et reelt ideal. Hvordan kan man i sidste ende opretholde den emanciperede læser som forbillede, hvis mennesket som objekt er underlagt en altid tilstedeværende meningssøgende trang? Det som synes at kollidere her, er en uoverensstemmelse mellem opfattelsen af mennesket som et selvstændigt subjekt og en deterministisk opfattelse af mennesket som et forudbestemt objekt.

Hvordan genkender vi en tekst?

Vi forlader nu Iser og receptionsæstetikken for at undersøge teksten *How to Recognize a Poem When You See One* fra 1980 af Stanley Fish; Fish er eksponent for den amerikanske retning indenfor de læserorienterede teorier ved navn reader-response.

Fishs radikale tese er, at meningen hverken tilhører teksten eller den individuelle læser, men er et produkt af det fortolkende fællesskab, som aktuelt beskæftiger sig med en given tekst. Hvis dette er sandt, at meningen ikke skal findes i selve teksten, men i stedet påvises i hvad vi *gør* med teksten, opløses den hermeneutiske tilgang som receptionsæstetikken har på dagsordenen, og det får samtidig vidtrækkende konsekvenser for den traditionelle opfattelse af begrebet tekst.

I det følgende diskuteres Fishs tekst med henblik på disse pointer og for at undersøge, hvilken rolle der som konsekvens bliver læseren til del.

Det konstruerede digt

I modsætning til Iser inddrager Fish et empirisk eksempel på tekstfortolkningen, som han generaliserer, så selv om eksemplet drejer sig om et digt, foldes hans konklusioner ud til at sige noget om læsning generelt. I eksemplet demonstreres det, hvorledes en klasse af litteraturstuderende er i stand til at acceptere en række tilfældige navne som et digt og læse en meningsfuld betydning ud af denne 'falske' tekst, blot fordi de har fået oplyst, at ordene *er* et digt.

Hvad der konkret finder sted er, at Fish i en undervisningssituation beder sine studerende forholde sig til de ord, han har skrevet på tavlen. Ordene, som udgør en række navne på lingvister og litteraturteoretikere, er i virkeligheden blot ment som en opgaves litteraturhenvisninger, der endnu står på tavlen fra underviserens forrige lektion, men de nye studerende får at vide, at det er et religiøst digt de har foran sig, og viser sig i stand til

at udlede betydninger, og hvad der må beskrives som nogle yderst kompetente tolkninger af det skrevne.

Det litteraturteoretiske udgangspunkt for værkanalysen er ofte spørgsmålet, om der findes nogle *særlige kendetegn*, der udmærker et værk som litterært. Er man i stand til at finde sådanne kendetegn, kan man følgelig genkende og tilskrive værket en bestemt status og genre.

Men som Fish demonstrerer gennem sine studerendes kollektive og succesfulde fortolkning af det, som kun tilsyneladende er et digt, er problemet, at et digt ikke har noget kerneelement, der er 'digtet selv', og som konstitueres vha. en række særlige kendetegn. Var det tilfældet, ville fortolkningen i eksemplet have ført til et negativt resultat. De studerende udleder netop kun tekstens særlig kendetegn (som de til overflod er i stand til at finde), fordi de har fået at vide, at det er et digt, de fortolker. Det sætter Fish i stand til at konkludere, at det ikke er de litterære kvaliteter, der er igangsættende for analysen af digtet, men at det er analysen selv, altså selve måden hvorpå de studerende læser, der generer digtets særlige kendetegn, og dermed ophøjer det til digt.

Det er i selve fortolkningshandlingen, det fortolkede opstår, og derfor er der i processen tale om at skabe teksten frem for at fortolke den:

“Interpretation is not the art of construing but the art of constructing. Interpreters do not decode poems: they make them.”¹⁷

Hermed gennemhulles det tekstbegreb, vi i ovenstående så, Iser gøre rede for. Hos Iser var det akkurat en række særlige kendetegn, der udgjorde definitionen af genren litterær tekst. Hos Fish gør det modsatte sig gældende: Ved at læseren tror, han læser en litterær tekst, tillægges teksten den bestemte kvalitet, der gør den litterær.

Fortolkningens konventioner

Hvad sætter nu de studerende fra Fishs undervisning i stand til at konstruere en tekst, der ikke er til stede? Det gør, hævder Fish, den omstændighed, at læserne er en del af et fællesskab, for hvilket der gælder en række udtalte konventioner. Konventionen vil fx i det aktuelle tilfælde sige noget om, at et digt altid rummer en betydning udover den bogstavelige, at både form og indhold er en del af det samlede udtryk, og at et digt altid

¹⁷ *How To Recognize a Poem When You See One*, s. 327.

meddeler en eller anden form for central indsigt. Det er indenfor en sådan konvention, at de studerende fortolker, og fordi de bevidst eller ubevidst forsøger at leve op til dennes krav, læser de ordene som noget andet, end de oprindeligt var. Eller som Fish beskriver det:

“As soon as my students were aware that it was poetry they were seeing, they began to look with poetry-seeing eyes, that is, with eyes that saw everything in relation to the properties they knew poems to possess.”¹⁸

Man kan sige, at de studerende anvendte de vedtagne strategier indenfor en bestemt kategori, og Fish indkredser forholdene omkring disse kategorier nærmere og beskriver, hvorledes vi som sociale væsener bestandigt er indlemmet i en kulturel kontekst. Fish påviste i ovenstående, at tilfældige ord kunne opfattes som et digt, fordi læserne delte en fælles måde at læse på med en kollektiv forventning til analysens objekt. Det samme gør sig gældende i en langt videre forstand, idet hele vores omgivende sociale virkelighed opfattes og defineres ud fra nogle kulturskabte kategorier, vi som mennesker er født ind i, gradvist har tillært os og følgelig altid anvender som afsæt for vores forståelse af selv de mest indlysende banaliteter i hverdagen.

Fish bruger som eksempel menneskets kropssprog, der ligeledes kun kan aflæses og forstås pga. de sociale konventioner, mennesket er omgivet af. Vi møder en bekendt, som hæver hånden og hilser, og uvilkårligt er vi i stand til at tyde bevægelsen som en hilsen. Det er derfor kendetegnende, at Fish omtaler sine studerendes præstationer som ”doing studenting”¹⁹ og gang på gang bruger ordet *perform* om deres fortolkningsinitiativ. Også de lever op til en bestemt konvention, nemlig de spilleregler der gælder for det at være studerende. De iscenesætter sig selv som studerende.

Konklusionen bliver hos Fish, at vi aldrig kan træde ud af denne måde at opfatte verden i kategorier på, fordi verden (for os) er disse kategorier:

”Indeed, these categories are the very shape of seeing itself, in that we are not to imagine a perceptual ground more basic than the one they afford.”²⁰

¹⁸ *How to Recognize a Poem When You See One*, s. 326.

¹⁹ *Ibid.*, s. 334.

²⁰ *Ibid.*, s. 334.

Der eksisterer således ikke en virkelighed udenfor menneskets opfattelse, en virkelighed som kan bedømmes objektivt (ligesom digtet i det foregående heller ikke havde et "kerneselv"), for mennesket er altid underlagt en særlig måde at opfatte på bestemt af de tilstedeværende konventioner. Man kan aldrig undslippe, at verden, og derfor også teksten, opfattes gennem en bestemt kulturel optik.

Fortolkningsfællesskabet

At vores forståelse af en tekst er underlagt kulturelle konventioner får nogle væsentlige konsekvenser. Først og fremmest betyder det, at fortolkning ikke er noget individuelt, men sker inden for et givet fællesskabs rammer. Læseren tolker ikke blot en tekst ud fra sin subjektive oplevelse af det læste, han forsøger at læse den i overensstemmelse med de gældende normer. Idet han gør dette, tager han del i det fællesskab, der er eksponent for de gældende normer. Det er således fællesskabet og ikke individet, der er afgørende for en given udlægning af en tekst. Dette er vigtigt, da det er pointen for Fish, at tolkningen ikke ender i subjektiv relativisme (og herved adskiller han sig fx fra tidligere nævnte Norman Hollands reader-responseteori): ikke alle tolkninger er lige gode, for fortolkningsfællesskabet repræsenterer de accepterede udlægninger.

Samtidig hævder Fish, at man slet ikke kan erkende udenfor det fællesskab, man er en del af. Fordi ens mentale egenskaber er grundlagt gennem kulturelle og sociale overensstemmelser, er man også begrænset til at tænke indenfor dette fundament:

"...the mental operations we can perform are limited by the institutions in which we are *already* embedded."²¹

Konsekvensen af dette synspunkt bliver, at læseren aldrig kan bevæge sig ud over det givne fortolkningsfællesskabs epistemologi, og det er interessant, fordi det medfører, at læseren aldrig kan forandres af en tekst, hvilket vi ellers så var et afgørende element hos Iser.

Tekstbegrebet og læseren hos Fish

Vi har nu set på en række forhold i Fishs teksttilgang og kan sammenfatte dem i en række hovedpunkter:

²¹ *How to Recognize a Poem When You See One*, s. 331.

Fishs analyse af læserens adfærd fører ham frem til den konklusion, at det er læseren, der konstruerer en teksts mening. Meningen eksisterer ikke som et i teksten immanent objekt, ej heller er der tale om, at teksten har en intention. Derimod bibringes teksten, som vi så, en mening, der konstrueres af læseren.

Fish dekonstruerer således det traditionelle tekstbegreb, der antager, at teksten er en objektiv størrelse, der eksisterer uafhængigt af sine læsere. En sådan opfattelse lå til grund for både biografismen og nykritikken, og selv i Isers receptionsæstetik er teksten et selvstændigt objekt.

Fish hævder i stedet, at teksten konstitueres via det fællesskab, der fortolker teksten, og at læserens evne til at konstruere en fortolkning tager afsæt i, og er *styret* af, det kulturelle fællesskab, læseren er en del af. På denne måde opnår fortolkningen et skær af objektivitet, idet den sætter sig ud over den enkeltes subjektive fortolkning. Men er denne objektivitet ikke en illusion, for betyder det ikke blot, at relativismen i fortolkningen nu virker på et andet plan, nemlig når forskellige fortolkningsfællesskaber læser tekster forskelligt?

Ydermere hedder det hos Fish, at det ikke bare er teksten, der skabes af læseren, for menneskets selv konstitueres også af konventionerne:

"In short, to the list of made or constructed objects we must add ourselves, for we no less than the poems and assignments we see are the products of social and cultural patterns of thought."²²

Med denne radikale tankegang sætter Fish sig ud over den dikotomi, der ligger bag en opfattelse af teksten som et objekt og læseren som et subjekt. I stedet ses det, at både tekst og læser er et produkt af en kultur, hvorfor dikotomien fremstår som meningsløs og ophæves.

Konklusion

Formålet med denne opgave var at afdække de tekstbegreber, som henholdsvis Isers og Fishs teorier er funderet på, samt at gøre rede for den position læseren opnår som konsekvens heraf. Ud fra ovenstående undersøgelse kan jeg nu konkludere følgende:

Isers teori om tekstens tomme pladser er forankret i et tekstsyn, der opfatter teksten som en objektiv struktur. Teksten er således styrende for læserens fortolkning. Men

²² *How to Recognize a Poem When You See One*, s. 332.

teksten er åben, og som følge heraf bliver læseren en aktiv deltager i fortolkningsprocessen, for først hos læseren udfyldes tekstens tomme pladser, idet han formulerer den mening, der binder tekstens billeder sammen og på denne måde realiserer tekstens intention. Fortolkningen er således styret af teksten, men ikke mere end at teksten bestandigt vil lade nye læsninger opstå hos sin læser i en evig hermeneutisk proces.

Vi kan ligeledes konstatere, at den litterære tekst har en dannende funktion i læserens frigørelsesproces og socialisering til et fællesskab, og at ikke alle tekster indeholder denne kvalitet: Kun den tekst, der udfordrer sin læser, kan kaldes en litterær tekst, og kun den læser, der tager udfordringen op og overvinder forståelseskrisen, lever op til den dannede læser, Iser forudsætter.

Fish dekonstruerer derimod dette tekstbegreb, da kernen i hans teori er, at tekster først skabes, i det øjeblik de fortolkes. Derfor er teksten ikke et givet objekt som hos Iser, men en konstruktion, der kun eksisterer i kraft af sine læsere. Således ser vi, at opmærksomheden i Fishs teori er rettet mod læseren og det fællesskab, han er en del af, frem for mod teksten, for det er fællesskabet og de fremherskende kulturskabte konventioner, der iscenesætter teksten og dens mening gennem fortolkningen. Hvor Iser taler om en læser, der er styret af teksten, taler Fish således om en læser, der er styret af et kulturelt fællesskab. Læserens *respons* er underlagt normernes krav til fortolkningen.

Via ovenstående har jeg indkredset og besvaret de spørgsmål, som var denne opgaves omdrejningspunkt. Tilbage står en række kritiske spørgsmål, som har vist sig i analysen af Iser og Fishs tekster: Hos Iser berørte jeg dels en kritik af læserbegrebet som et ideal løsrevet fra virkeligheden, dels en uoverensstemmelse mellem det emanciperende læserbegreb overfor mennesket som et helhedssøgende væsen. Hos Fish sås det problem, om ikke den subjektive fortolkning stadig gør sig gældende på et andet plan, nemlig imellem de enkelte fortolkningsfællesskaber, samt det forhold, at vi i tekstlæsningen aldrig kan møde det fremmede og anderledes, den nye erfaring, som Iser finder så vigtig, medmindre det allerede findes indenfor rammerne af fortolkningsfællesskabet.

Uanset hvad svarene på disse spørgsmål måtte være, tilbyder de læserorienterede teorier en særdeles kvalificeret og relevant tilgang til tekstfortolkningen, fordi de giver os fornyet indsigt i læse- og fortolkningsprocessen og dermed bliver et værdifuldt bidrag til det litteraturpædagogiske arbejde i dag.

Litteraturliste

Primærlitteratur:

Andersen, Vilhelm, *Dansk litteratur. Forskning og undervisning*, Gyldendal: København, 1912.

Eco, Umberto, *The Limits of Interpretation*, Indiana University Press: Bloomington and Indianapolis, 1990.

Fibiger, Johannes, Gerd Lütken og Niels Mølgaard (red.), *Litteraturens tilgange – metodiske angrebsvinkler*, Gads Forlag: København, 2001.

Fish, Stanley, *How to Recognize a Poem When You See One i: Is There a Text in This Class? The Authority of Interpretive Communities*, Harvard University Press: Cambridge and London, 1980.

Gadamer, Hans-Georg, *Sandhed og metode. Grundtræk af en filosofisk hermeneutik*, indledningen og 2. del: s.253 – 359, Systime Academic: Århus, 2004.

Iser, Wolfgang, *The Act of Reading. A Theory of Aesthetic response*, The Johns Hopkins University Press: Baltimore and London, 1978.

Jensen, Johan Fjord, *Den ny kritik*, Berlingske Forlag: København, 1962.

Olsen, Michel og Gunver Kelstrup (red.), *Værk og læser. En antologi om receptions-forskning*, Borgen Basis: København, 1996, 1.udg. 1981.

Tompkins, Jane P. (ed.) *Reader-response Criticism. From Formalism to Post-structuralism*, The Johns Hopkins University Press: Baltimore and London, 1980.

Sekundærlitteratur:

Brunner, Jerome, *The Narrative Construal of Reality i: The Culture of Education*, Harvard University Press: Cambridge, 1996.

Christensen, N., Kampp, B. og Skyggebjerg, A., *Mod forventning. Analyser af nyere børne- og ungdomslitteratur*, L & R Uddannelse, 2004.

Fafner, Jørgen, *Retorik. Klassisk & Moderne*, Akademisk Forlag: København, 1977.

Hannesteen, Lars, *Sæt litteraturen er til. Om genre, fortolkning og litteraturpædagogik*, Danmarks Lærerhøjskole, 1994.

Holm, Lis, *Grundbog i tekstlingvistik*, kap. 5 og 8, Systime: Århus, 1998.

Hymes, D., Cazden, C.B. og John, V.P., *Introduction i: Functions of Language in the Classroom*, Teachers College Press: New York, 1972.

Jørgensens, Charlotte og Merete Onsberg, *Kennedys Berlin-tale i: Praktisk Argumentation*, Teknisk Forlag, 2. udg. 1999.

Nielsen, Erik A. og Svend Skriver, *Dansk litterær analyse*, s.1 – 50, Akademisk Forlag og DR Multimedie: København, 2000.

Togeby, Ole, *Topoi og Spørgehorisont i: Steder i bevidsthedens landskab – grene på ideernes træ*, Gyldendal: København, 1986.